

Tanzimat Dönemi Türk Şiirinde Çalışma Fikri: Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid Tarhan Örneği

The Idea of Working in Turkish Poetry in The Tanzimat Period: The Case of Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid Tarhan

Adem GÜRBÜZ¹

Makale Bilgisi/Article Information

Geliş/ Received: 12.06.2023
Kabul/ Accepted: 30.12.2023
Yayın/ Published: 31.12.2023

Araştırma makalesi/Research article

DOI: 10.47155/mamusbbd.1313487

Kaynakça Bilgisi/ Citation Information

Gürbüz, A. (2023). Tanzimat dönemi Türk şiirinde çalışma fikri: Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid Tarhan Örneği. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(2), 34-50.
<https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1313487>

Çetingüney, H., Yıldırım, T., & Büyük, U. (2022). *The Idea of working in Turkish poetry in The Tanzimat Period: The Case of Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid Tarhan. Maarif Mektepleri International Journal of Social and Humanistic Sciences*, 6(2), 34-50.
<https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1313487>

Öz

Tanzimat Dönemi, Osmanlı devletinin bilimsel, ekonomik, askeri vb. yönlerden Batı toplumuna göre geri kaldığı ve ülkenin çağdaş medeniyetler seviyesinden uzaklaştığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde girilen savaşlar kaybedilmiş, ülke her geçen gün daha fazla toprak kaybetmiş, teknolojik yeniliklerden haberdar olunamamış veya bu tür gelişmeler geriden takip edilmiştir. Tanzimat Dönemi aydınları, toplumsal problemlere karşı duyarlılık gösterir, yaşadıkları topluma karşı sorumluluk hisseder, halkı eğitmeyi ve bilinçlendirmeyi hedefler. Bu bağlamda sanatçıların duyarlılık gösterdikleri temalardan biri de çalışıp terakki etmek, ilim peşinde koşmak, İslamiyet kurallarından taviz vermeden Avrupa'nın ilim ve fenninden yararlanmak olarak tespit edilebilir. Bu çalışma Tanzimat Dönemi Türk şiirindeki "çalışma" fikrini irdelemeyi, şairlerin bu fikre nasıl yöneldiklerini ve bu düşüncüyü nasıl ifade ettiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Makalede örneklem olarak şiirlerinde bu tür konulara en fazla yer veren Namık Kemal, Ziya Paşa ve Abdülhak Hâmid Tarhan seçilmiştir. Çalışmada doküman analizi yöntemine başvurulmuş, belirtilen şairlerin bütün şiirleri incelenmiş, konuyla alakalı olan şiirler fişlenmiş ve tespit edilen mısralar ilgili bölümlerde kullanılmıştır. Çalışma neticesinde şairlerin çoğunlukla çalışma ile terakki arasında paralellikler kurduğu, gayret göstermenin başarıyı da beraberinde getirdiğini savundukları ve okurlarını şevke getirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte özellikle Ziya Paşa'nın kişisel yaşamından gelen bir

¹Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Doç. Dr.

ademgurbuz@bingol.edu.tr

0000-0001-6212-1500

karamsarlıkla dünyayı adaletin olmadığı bir yer olarak telakki ettiği ve çalışıp çabalayan kişilerin hak ettikleri makamlara ulaşamadıkları fikrini savunduğu da belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Türk Şiiri, Çalışma, Gayret, Başarı.

Abstract

Tanzimat Period, Ottoman society's scientific, economic, military and so on which it is a period of time when the country fell behind in terms of Western society and the country moved away from the level of contemporary civilizations. The wars fought in this period were lost, the country lost more and more land with each passing day, technological innovations could not be heard or such developments were followed behind. Intellectuals of the Tanzimat Era show sensitivity to social problems, feel responsible for the society they live in, aim to educate the public and raise awareness. In this context, one of the themes that the artists show sensitivity can be determined as working and progressing, pursuing knowledge, benefiting from the science and science of Europe without compromising the rules of Islam. This study aims to examine the idea of "working" in Turkish poetry of the Tanzimat Period, understand how poets tend to this idea and how they express this thought. Namık Kemal, Ziya Paşa and Abdülhak Hâmid Tarhan, who give the most place to such subjects in their poems, were chosen as examples in the article. In the study, the document analysis method was applied, all the poems of the mentioned poets were examined, the poems related to the subject were recorded and the determined verses were used in the relevant sections. As a result of the study, it has been determined that the poets mostly draw parallels between work and progress, they argue that making an effort brings success, and they try to motivate their readers. However, it was also determined that Ziya Paşa, with a pessimism coming from his personal life, regarded the world as a place where there was no justice, and he defended the idea that people who work and strive cannot reach the positions they deserve.

Keywords: Tanzimat Period, Turkish Poetry, Work, Effort, Success.

Giriş

Tanzimat edebiyatı; eski edebiyata bir tepki, eksen değişimi, zihniyet değişimi, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın deyimiyle "bir medeniyet dairesinden öbürüne geçmek, asırlardan beri inanılmış ve uğrunda mücadele edilmiş değerler dünyasından ayrılmak" (Tanpınar, 2012, s.78) şeklinde değerlendirilebilir. Bu dönemde özellikle Batı edebiyatı tesirinde kalınmış; Batı'dan alınan yeni fikirler, türler ve şekiller denenmeye başlamıştır. Sanatçıların Batı'ya meyletmesinde ve hayran kalmasında Avrupa'nın bir bütün olarak ilerlemesi, bilim ve sanat merkezi haline gelmesi, müreffeh bir yaşam sürdürmesi, girilen savaşları kazanması; fakat bu süreçte Osmanlı'nın çağa ayak uyduramaması, gelişmeleri yakından takip edememesi, halkın ekonomik buhran içine girmesi, toprak kayıplarının giderek artması vb. unsurlar temel etkenlerdendir. Bu dönemde zaman zaman Batı'nın gelişmişliği ve Osmanlı'nın geri kalmışlığı, toplumların bağlı buldukları inançlarına da bağlanmış, yanlış bir yorumlamayla İslamiyet'in ilerlemeye engel olduğu gibi söylemler ortaya atılmış ve birçok sanatçı bu söylemlere cevap vermek durumunda kalmıştır. Namık Kemal'in "Renan Müdafaaanesi", Ziya Paşa'nın Terkib-i Bend'indeki "İslam imiş devlete pâbend-i terakki/Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı (Kurgan, 1953, s.36) mısraları, Ahmet Mithat'ın eserlerindeki Doğu-Batı karşılaştırması ve bu yolla hem Doğu toplumunun hem de İslamiyet'in yüceltilmesinin arzulanması vb. bu amaca hizmet eder. Doğu-Batı karşılaştırmasının hâkim olduğu bu tür eserlerde geri kalmışlığın nedenleri çoğunlukla İslamiyet prensiplerinden uzaklaşmak², adaletten sapmak, ilim peşinde

² Örneğin Batılılaşmanın ilk somut belgesi niteliğinde olan Tanzimat Fermanı'nda geri kalmışlığın nedeni olarak Osmanlı toplumunun son dönemlerde şeriat kurallarını uygulayamaması gösterilir: "...yüz elli sene vardır ki, gavâ'il-i müte'âkibe ve esbâb-ı müteevviaya mebni ne şer-i şerife ve ne kavânîn-i münîfeye inkıyâd ü imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve ma'mûriyyet bilakis za'f u fakra mübeddel olmuş ve halbuki kavânîn-i şer'iyye tahtında idâre olunmayan memâlikin pâyedâr olamayacağı vâzihâttan bulunmuş olup..." (Kolcu, 2011:

koşmamak, çalışıp terakki etmemek vb. olarak sıralanır. Tembellik ve atalet eleştirilir; çalışıp çabalamak, gayret göstermek, dünya-ahiret dengesini gözetmek, ilim öğrenmek vb. yüceltilir.

Tanzimat edebiyatında sanatçıların çalışıp terakki etmeyi yüceltmesindeki tek etken Osmanlı'nın geri kalması ve sanatçıların Osmanlı toplumunu gayrete getirme arzusu değildir. Tanzimat'ın özellikle birinci dönemi, toplum için fayda anlayışının ön plana çıktığı, halkın eğitime çalışıldığı, sanatçıların biçim-içerik ikileminde tercihlerini içerikten yana kullandıkları bir zaman dilimidir. Bu dönemde sanatçılar toplumu aydınlatmaya çalışır, idealize ettikleri fikirleri halka yayar; kanun, hak, adalet, meşrutiyet, hürriyet, eşitlik, çalışıp terakki etme vb. konuları özellikle işler. Bu bağlamda “çalışma” fikrinin işlenmesinde Tanzimat Dönemi'nin halka yönelme anlayışının da etkili olduğu değerlendirilebilir.

Şairlerin terakki etme, ilim öğrenme ve çalışma konularıyla yakından ilgilenmesinin bir başka nedeni ise tasavvuftaki “bir lokma bir hırka” anlayışıdır. Bilindiği gibi İslamiyet hem dünya hem de ahiret işlerinin birlikte yürütülmesini vadeder, mensuplarına çalışıp terakki etmeyi ve ilim öğrenmeyi öğütler. Bununla birlikte tasavvuftaki dünyanın geçici bir hayat olarak görülmesi ve asıl hayat olan ahirete yönelmesi anlayışı, beraberinde yanlış bazı uygulamaları doğurmuş ve İslam dünyasının gerilemesine neden olmuştur. İsmail Kara, İslamiyet'in aslıyla ve temel felsefesiyle ilgisi olmayan bu türden anlayışa dönük eleştirileri şu şekilde toplarlar:

İslam'ın öngördüğü 'aktif insan' tipi tasavvufla, tekkelerle birlikte 'pasif insan'a dönüşmüş, dervişlik, miskinlik, fakirlik yaşama tarzı olmuş, tevekkül, kanaat, sabır gibi ahlaki kavramlar asıllarından saptırılarak 'bir lokma bir hırka' anlayışını besleyecek şekle sokulmuş, tembellik (atalet), zillet, yeis, meskenet, fakr, pısrıklık gibi menfi huylar irtifa kaydedip müsbetlik kazanırken vakar, izzetnefis, azim, sa'y u gayret... zayıflamış; 'üçbuçuk günlük hayatın ne değeri var!'; 'eh, kader böyle imiş, ölümlü dünya' diyenler büyük ve etkili çoğunluğu oluşturmuş, bu da servet temerküzünü engelleyerek İslam dünyasının gerilemesini, çöküşünü hazırlamıştır (Kara, 2005, s.777).

İslamiyet'in ön gördüğü/idealize ettiği davranış kalıplarına uymayan bu türden bir anlayış³, az da olsa toplumsal yaşamda karşılık bulabilmektedir. Yazarlar ve sanatçılar, çalışıp terakki etmeyen ve sadece ahiret odaklı bir yaşam sürdüren tipleri eleştirmekle aslında hem İslamiyet'in gerçek yüzünü ortaya koyar hem de toplumsal yaşamdaki problemlere çözüm getirmeye çalışır. Böylece sadece ahirete odaklanılarak sürdürülen bir yaşam şeklinin hem İslam anlayışıyla çeliştiği hem de zelil durumlara düşmemek adına zorunlu olduğu ifade edilmiş olur.

Bu çalışma Tanzimat Dönemi Türk şiirindeki “çalışma” fikrini irdelemeyi, şairlerin bu fikre nasıl yöneldiklerini ve bu düşüncüyü nasıl ifade ettiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Makalede örneklem olarak şiirlerinde bu tür konulara en fazla yer veren Namık Kemal, Ziya Paşa ve Abdülhak Hâmid Tarhan seçilmiştir. Çalışmada doküman analizi yöntemine

15). Buna göre Osmanlı'nın gerilemesinin nedeni İslam inancına bağlı olması değil, tam tersine son dönemlerde İslamiyet'ten uzaklaşılmasıdır. İslamiyet, devleti geri kılan değil, tam tersine payidar kılan bir inanç sistemidir.

³ Şüphesiz sadece ahiret odaklı bir yaşam sürdüren, dünyadan elini eteğini çekip yaşadıkları toplumun problemleriyle ilgilenmeyen kişiler İslam toplumunda çok küçük bir yekûn tutmaktadır. Bu türden anlayış, çoğunlukta toplum nezdinde karşılık bulmamakta ve reddedilmektedir. Milli Mücadele dâhil olmak üzere İslam dünyasının yakın tarihindeki istiklal savaşlarının, sömürgecilere karşı mücadelelerin hemen hepsinde tarikatların ve şeyhlerin çok üst düzeyde fonksiyonlar icra etmiş olmaları bu düşüncüyü desteklemektedir. Bu konuda temsil gücü yüksek örnekler için A. Beanigsen ve C. L. Quelquejay'ın *Sufi ve Komiser-Rusya'da İslam Tarikatları*, John F. Baddeley'in *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Kadir Mısıroğlu'nun *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, Cemal Kutay'ın *Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları* adlı eserlerine başvurulabilir (Kara, 2005, s.777).

başvurulmuş, belirtilen şairlerin ulaşılabilen bütün şiirleri incelenmiş, konuyla alakalı olan şiirler fişlenmiş ve tespit edilen mısralar ilgili bölümlerde kullanılmıştır.

Namık Kemal

Namık Kemal, doğru bildiği yoldan şaşmayan bir dava adamıdır. Vatan, millet, hürriyet, adalet gibi ülkülere âşık olmuş; bu uğurda mal, makam ve iktidarı elinin tersiyle itmiş bir şairdir. Ülke yönetimi açısından tehlikeli fikirlere sahip olan ve bu fikirlerini gür bir sedayla savunan; bu yüzden önce Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleriyle birlikte Paris'e kaçmak zorunda kalan, ülkeye döndükten sonraysa yönetim tarafından istenmeyen adam ilan edilen, Magosa zindanlarına atılan ve ömrünü sürgünlerde geçirmek zorunda kalan bir sanatçıdır. Şair, tüm bunlara rağmen bir an olsun ümitsizliğe kapılmaz, ideallerinden kopmaz, devletine küsmez, vatan/millet aşkını sürdürmeye devam eder ve çalışma azmini sürdürür. Çünkü "Namık Kemal'in üç büyük aşkı vardır: Vatan, asker, edebiyat" (Kuntay, 2019, s.665). Bu bağlamda şair, kendisine reva görülenlere rağmen vatan aşkından vazgeçmez, karamsar bir kimliğe bürünmez ve fikirlerini savunmaya devam eder. "Vatan, millet ve hürriyet aşkı, insan iradesi, ahlak ve fazilet duygusu ile bunlar için fedakârlık ve mücadele azmi" (Uçman, 2011, s.235) konularını eserlerinde sıklıkla işler. "Özellikle medeniyet ve terakki, ulûm ve fûnûn, kanun ve nizam, hürriyet ve meşveret kavram çiftleri Namık Kemal'in düşüncesinin ana eksenini belirleyen kavramlar" (Çağan, 2012, s.266) olur. Makale kapsamında incelediğimiz "çalışma fikri ve mücadele azmi" de bu bağlamda Namık Kemal'in en fazla öne çıkardığı fikirlerdendir. Şaire göre insan, toplum ve millet; hangi şart ve ortamda olursa olsun mücadelesini sürdürmekten vazgeçmemeli ve gayret göstermeye devam etmelidir. Çünkü çalışmak, vazgeçmemek ve çabalamaya devam etmek; felekten veya kendisine ve milletine reva görülenlerden intikam almanın en güzel yoludur. Şair, bu düşüncesini meşhur "Hürriyet Kasidesi" şiirinde şu mısralarla dile getirir:

Felekten intikam almak demektir ehl-i idrâke

Edip tezyîd-i gayret müstefid olmak nedametten (Kocatürk, 1966, s.94).

Tanzimat Dönemi, Osmanlı imparatorluğunun maddi ve manevi yönden zor zamanlar geçirdiği bir dönemdir. Ülke hem ekonomik olarak çöküş yaşamakta hem de girilen savaşlar yenilgiyle sonuçlanmaktadır. Bu dönemde ülkede iç isyanlar baş göstermiş, azınlıklar ile Müslüman tebaa arasında çatışmalar doğmaya başlamış ve azınlıklar sürekli olarak yeni kazanımlar elde etmiştir. Bilindiği gibi Tanzimat ve Islahat Fermanı'yla birlikte Müslüman halk ile gayrimüslimler eşit tutulur; gayrimüslimlere askere gitmeme, devlet memuru olma, kendi dillerinde öğretim yapma ve çocuklarını devlet okullarında okutma vb. haklar verilir (Akyüz, 2013, s.15). Bu da Müslüman halk ile gayrimüslimler arasındaki çatışmayı körükler. Yine bu dönemde ülkedeki askerlik ve vergi sistemi halkın belini büken bir uygulama halini alır. Bu problemlerle ilgili olarak Tanzimat ve Islahat Fermanı'nda çeşitli düzenlemeler yapılır; fakat yine de sağlıklı bir sonuca ulaşılamaz. Ayrıca Namık Kemal gibi genç aydınlar, savundukları fikirlerden ve meşrutiyet taleplerinden dolayı ülke yönetimiyle ters düşer ve Avrupa'ya kaçmak zorunda kalır. Böyle bir ortamda umidini kaybetmemek ve toplumu gayrete sevk etmek o kadar da kolay değildir. Fakat Namık Kemal, bu kriz ortamını sanatı için bir malzeme olarak kullanır ve ideallerine ulaşma noktasında daha da güdülenir. Ona göre felekten, düşülen zor durumdan (krizden), yenilgilerden intikam ve ders almanın tek yolu çalışmayı arttırmak ve hatalardan ders çıkarmaktır. Böylece insan/toplum, umudunun kaybetmemiş olacak, zor durumlardan kurtulacak ve daha müreffeh bir ortama kavuşacaktır. Düşmandan intikam almanın en kolay yolu, onun silahıyla silahlanmaktır. Bu dönemde Batı toplumu terakki etmiş, Osmanlı toplumu ise yeniliklere ayak uyduramayarak geri kalmıştır (Bunda Osmanlı'nın kendini geçmiş

günlerdeki gibi büyük ve güçlü görmesi, Batı'yı ise küçümsemesi en etkili unsurlardandır). Şaire göre kaderin Osmanlı toplumuna reva gördüğü bu durumdan kurtulmanın en kolay yolu gayreti arttırmaktan geçer. Tanpınar'a göre "Namık Kemal, insana ve insanlığa inanır, terakki fikrine inanır. Fikret, insan için 'Rabb-i mümkinât' demeden evvel o, 'mucize-i kudret' demiştir" (Tanpınar, 2012, s.419). Bu bağlamda Namık Kemal, insan iradesini ve gücünü ön plana çıkaran bir şairdir, yapıp ettiklerinden dolayı insanı sorumlu tutar, fatalist bir tutum takınmaz. Neredeyse bütün şiirlerinde coşkulu ve heyecanlı olan şair, "çok erkek ve diri bir sesle" (Uçman, 2011, s.235) konuşur, gelecekte ümidini kesmez. Ona göre istikbale duyulan bu ümit, başkalarından gelecek bir yardımla değil, kişinin/toplumun kendisine derc edilmiş bir kudretten gelmektedir. Bu yüzden kişi ve millet, kendine inanmalı ve kendinden güç alarak, çalışıp çabalayarak zafere ulaşmalıdır. Şair, bu düşüncelerini bir gazelinde şu mısralarla dile getirir:

Sana senden gelir bir işte ancak dâd lâzımsa

Ümidin kes zaferden gayriden imdâd lâzımsa (Kocatürk, 1966, s.88).

Buna göre millet, kendine güvenmeli ve başkasından yardım dilenmekten vazgeçmelidir. Aksi durumda zafere ulaşmak mümkün olmayacaktır. Zafer, burada hem Osmanlı'nın girdiği savaşları kazanması ve terakki etmesi hem de ülkeye meşrutiyetin getirilmesi olarak değerlendirilebilir. Her iki durumda da millet, ancak gayretinin karşılığını görebilecektir, kurtuluşun tek çaresi içe/öze yönelmek ve buradan alınan güçle yükselmektir. Namık Kemal'in "en büyük mücadelesi, düşüncede ve fiiliyatta kendini miskinliğe terk edip üretmeyen, çalışmayan, tembel, yeniliklerden habersiz, statik ve kaderci düzene karşıdır" (Aydın, 2013, s.466). Çünkü insan/toplum için ancak çalıştığının karşılığı vardır⁴. Şair de başkasından yardım dilenmektense kendi göbeğini kendisi kesmek ister ve şiirlerinde coşkulu bir dille hürriyeti, adaleti, vatani müdafaa etmeyi savunur. Bu yolda can vermeyi kendisi için şeref bilir⁵.

Namık Kemal, düz yazılarında da çalışma fikrini işler. Çalışıp çabalamak suretiyle Avrupa'nın ulaştığı medeniyet ve teknoloji seviyesine ulaşabileceğine inanır⁶. Fakat taklitçiliği benimsemez, Batı medeniyeti karşısında diz çökmez, kendini/milletini hakir görmez, İslam inancına ve geleneğe sırtını dönmez. Batı kültürü yerine Batı'dan alınması gereken bilgi birikimini almayı ve bu yolla ilerlemeyi teşvik eder. "Batı medeniyeti karşısında Doğu/Osmanlı/İslam medeniyetini ısrarla ve sabırla" (Koçak, 2009, s.246) savunur. "O, millî ve İslâmî değerleri muhafaza etmek şartıyla Avrupalılaşıma fikrini benimsemiştir. İslâmiyet'in hayatîyetine inanmış, onun medeniyet ve ilerlemeyle asla tezat halinde bulunmadığını kabul etmiş, aksi yoldaki iddia ve görüşleri çürütmeye çalışmış" (Akün, 1988, s.375) bir şairdir. Düz yazılarında bir mütefekkir ve sosyolog tavrıyla olayları tahlil eden Namık Kemal, şiirlerinde ise heyecanlı ve ihtilalci bir tutum takınır⁷. Davası uğruna her türlü tehlikeyi göze alır ve gözünü budaktan sakınmaz. Fakat son tahlilde onun da yapacakları sınırlıdır, kaderin üstünde bir kader

⁴ Necm sûresi 39. ayet: "İnsan için ancak çalıştığı vardır" (DİB, 2011, s.588).

⁵ Örneğin Hürriyet Kasidesi, Namık Kemal'in canını hiçe saydığı beyitlerle doludur. Bir beyitle örneklersek;

Ne gam pür âteş-i hevl olsa da gavgâ-yı hürriyet

Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-ı gayretten (Kocatürk, 1966, s.95).

⁶ "Ey ihvân-ı vatan nice bir bu zalâm-ı gaflet?... Nice bir bu hâb-ı ten-perestâne?... İdrâkten mi kaldık? Biz de bir fen öğrenmeye çalışalım. Ellerimiz tutmaz mı oldu. Biz de yeni bir şey yapalım da meydana çıkaralım... Ayetle, hikmetle, icmâ' ile, tecrübe ile, 'ibretle mübeyyendir ki insan için her ne hâsil olursa sa'y ile olur. İnsan her neye vâsil olursa sa'y ile olur"(İbret, Nu.45, 3 Ramazan 1289/23 Teşrin-i evvel 1288). "Bir iki yüz sene evvel Avrupa'nın da bizim memleketten hiç farkı yoktu. Sa'y ile (çalışmakla) orada vücûda gelen şeyler burada niçin yapılmasın?" (İbret, Nu.121, 22 Muharrem 1290/10 Mart 1289) (akt: Aydın, 2013, s.464-466).

⁷ "Namık Kemal, hem romantik hem de realist bir hürriyetçidir. Şiirlerinde romantik, nesirlerinde şaşılacak derecede realisttir" (Emil, 1988, s.14).

vardır. Şair bunun da bilincindedir ve bu durumu kaderiyeci bir yaklaşım yerine İslamiyet'in tevekkül anlayışıyla çözüme kavuşturur. O/millet, kendi üzerine düşeni yapacak, gayret edecek, sonrasında ise kadere boyun eğecektir:

Bize gayret yakışır, merhamet Allah'ındır,

Hükm-ü âtî ne fakîrin, ne şehenşâhındır (Kocatürk, 1966, s.110).

Bilindiği gibi İslamiyet, insana çalışıp çabalamayı ve üzerine düşeni yerine getirmeyi, sonrasında ise tevekkül etmeyi ve takdir gücünün Allah'ta olduğunu bilmesini öğütler. “Tevekkül Hz. Peygamber'in hali, çalışıp kazanmak ise sünnetidir” (Çağrı, 2012, s.4). Bu bağlamda İslamiyet, çalışıp çabalamayı ve terakki etmeyi teşvik eder. Fakat Namık Kemal ile aynı dönemde yaşayan bazı şairler, her şeyi Allah'ın kudretine bağlar ve insanın iradesini sınırlı olarak görür. Örneğin Ziya Paşa, *Terci-i Bend*'inde kâinatın yaratılışı karşısında hayret makamında kalır ve bu yücelik karşısında insanın fiiliyatını ve çalışmasını küçümser. Namık Kemal ise Birol Emil'in ifadesiyle Şark'ın tevekkül ve teslimiyetine, kaderiyeci pasif insan anlayışına karşı iradeli, aktif, cesur, kahraman insan tipini ortaya çıkarır. Birol Emil, Namık Kemal'in hayat karşısında aldığı tavrı iki kelime ile özetler: Hayat iradedir. Namık Kemal'e göre hürriyeti, medeniyeti, cemiyeti yapan, devlet kuran, tabiatı değiştiren kuvvet ve kudret insan iradesidir (Emil, 1988, s.20-22). Ona göre insan; iradesi küçümsememesi gereken yüce bir varlıktır, eşref-i mahlûkattır, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Şair bu bağlamda İslam inancının doğru tevekkül anlayışına sınıksız sarılır, insanın eylemlerini ve iradesini küçümsemez ve kendi üzerine düşeni yerine getirme konusunda azimle çalışmayı savunur. Vatanın kurtarılması, İslamiyet'in yüceltilmesi, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşılması, hürriyet ve adaletin getirilmesi için milleti sorumluluk almaya ve üzerine düşeni yerine getirmeye davet eder. Çünkü şaire göre hedeflenen ülkülere ancak çalışma ve gayret sonucunda ulaşılabilecektir.

Ziya Paşa

Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamlarından/sanatçılarından biri olan Ziya Paşa, Namık Kemal'le karşılaştırıldığında karamsar ve ümitsiz bir profil çizer. Bunda iktidara ve belli makamlara ulaşma isteği ve bu arzunun her defasında engellenmesinin büyük payı vardır. Bilindiği gibi Ziya Paşa, Tanzimat Dönemi'nin önemli sadrazamlarından Ali Paşa'nın görevinden azledilmesinde büyük pay sahibi olmuş ve onun yerine geçen Fuat Paşa'ya işbirliği teklifinde bulunmuştur. Fakat bu teklif Fuat Paşa tarafından reddedilmiş ve o günden sonra devlet yönetiminin Ziya Paşa'ya tavır almasına neden olmuştur. Ziya Paşa, iktidara ulaşma arzusu yüzünden yöneticiler tarafından bir tehdit olarak görülmüş ve sürekli olarak payitahttan uzak tutulmaya çalışılmıştır. Nurullah Çetin'in ifadesiyle “bundan sonra muhalifleri Ziya'yı saraya sokmama konusunda anlaşmış gibidirler” (Çetin, 2011, s.129). Bu tutum Ziya Paşa üzerinde ters etki yapmış ve onu farklı arayışlara itmiştir. Şair, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle birlikte hareket edip Avrupa'ya kaçtığında ülke aleyhine yayınlar yapmış, cemiyetin diğer üyeleri bir müddet sonra yurda dönmüş; fakat o tek başına Ali Paşa'nın ölümüne kadar muhalefetini sürdürmüştür. Ali Paşa'nın ölümünden sonra ülkeye döndüğünde ise arzuladığı/hayal ettiği makamlara tam olarak ulaşamamış, paşalık rütbesine kadar ilerlemiş; fakat istenmeyen adam olarak bu görevlerini bir nevi sürgünlerde ifa etmiştir.

Saray kaynakları, Ziya Paşa'yı “pek ziyade harîs-i ikbâl” ve “bir şey arzusuna muvafık olmazsa onun aleyhine türlü entrika” (Tanpınar, 2012, s.308) imal eden bir kişi olarak tarif eder. Ziya Paşa, yaşamı sanatına akseden ve yön veren sanatçılarıdır. “Ziya Paşa'nın sanatı biyografisinden beslenirken biyografisi de sanatını oluşturmuştur” (Tek, 2013, s.9). Bu

bağlamda hırsla ulaşmaya çalıştığı mevkilere ulaşamayan ve sürekli olarak engellenen şair, karamsar bir kimliğe bürünür ve bu durumu şiirlerine de yansıtır. Şair, “çalışma” konusunda da genellikle benzer şekilde karamsardır, hayatta çalışarak başarıya ulaşamayacağı kanaatindedir. Çünkü ona göre dünya, adaletin tecelli ettiği bir yer değildir. Herkes, çalıştığının karşılığını görmez. Çalışkanlık ve dürüstlük, bu dünyada sahibine zarar veren bir haslete dönüşebilir. Şair, bu duygu ve düşüncelerini “Terci-i Bend II” şiirinde şu şekilde dile getirir:

*Bir zamanlar ben dahi düştüm belâ-yı gayrete
Doğrulukla uğradım bin türlü derd ü zahmete
Geh vatandan ayrılıp gittim diyâr-ı gurbete
Âkabet oldum giriftâr işbu mühlik illete
Veh yazık sarf etdiğim ömre zamâna hizmete
Fıkr için görmek beni kâfidir ehl-i ibrete (Göçgün, 1987, s.74).*

Daha önce belirtildiği gibi Ziya Paşa, hayatı sanatına akseden bir şairdir, yaşantısını eserlerine yansıtır. Şiirde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Vatan ve milleti için her türlü gayreti gösterdiğine inanan Ziya Paşa, bunun neticesinde ödüllendirilmek yerine cezalandırıldığını, bin türlü dert ve zahmete maruz bırakıldığını, gurbet ellere sürüldüğünü ve netice itibariyle gurbette hastalıklara duçar olduğunu anlatmaktadır (Ziya Paşa, 1861 yılında İstanbul’dan uzaklaştırılmak için Kıbrıs’a mutasarrıf olarak tayin edilir, burada sıtmaya yakalanır, bir çocuğunu ve babasını kaybeder). Dolayısıyla çalışıp çabalamak her zaman için olumlu netice vermez. Ona göre özellikle devlet yönetiminde; çalışmanın, gayretin, liyakatin pek bir kıymeti yoktur. Yöneticiler kendilerine tehdit olarak gördükleri kişileri ne kadar çalışkan da olsalar bertaraf etmekte bir beis görmezler. Ziya Paşa, şiirde bu düşünceleri vurgular. Devleti uğruna ailesini dağıttığını, nefesine zulmettiğini (çünkü kendisini ve ailesini nemli ve hastalığa müsait bir bölgeye sürüklemiştir), vatani uğruna canını hiçe saydığını anlatır. Fakat neticede, devlet nezdinde bu çalışma ve fedakârlıklar görmezlikten gelinmiş ve Ziya Paşa’nın kıymeti bilinmemiştir. Bu bağlamda şair, okuyucularına çalışma ve sadakati pek tavsiye etmez, çünkü bu dünyada çalışma ile bir yerlere gelmek çok zordur; fakat çalışıp çırpıp ve bir zümreye dâhil olmak suretiyle ikbal elde etmek çok daha kolaydır:

*Rahat ü ikbâl ile olmak dilersen kâm-yâb
Çal, becer, uydur, mücâzâtından etme ictinâb
Âr u nâmus u hayâyı eyleme çokluk hisâb
Cümleden evvel fakat bir bâba eyle intisâb (Göçgün, 1987, s.90).*

Ziya Paşa’ya göre toplumda hiç kimse hak ettiğini elde edememektedir. Hatta hak ediş açısından cahil, iş bilmez, beceriksiz insanlar daha önemli mevkilere gelmekte; işinin erbabı olan ve devlete yararı dokunacak kişilerse tam tersine yönetimden uzaklaştırılmaktadır (Apaydın, 1993, s.487). Aslında Ziya Paşa, olumsuz örnekler üzerinden bir toplumsal yapıyı resmetmektedir. Bu toplumda büyük bir yozlaşma görülmektedir, etik değerler ortadan kalkmış ve bunun yerini çıkar ilişkileri almıştır. Bu yanlış toplumsal düzende, çalışmanın ve ilmin kıymeti bilinmez, âlim yüceltilmez, cahil yerilmez. Bu bağlamda âlim de cahil de birdir, ilim öğrenmenin ve terakki etmenin toplum nazarında bir değeri yoktur. Toplumun değer yargıları bozuktur ve sorgulanmalıdır. Ayrıca sadece bir kişinin çalışıp çabalamasıyla da bu toplumsal düzen değişmeyecektir:

*Bir senin sa'yin usûl-i dehri tagyîr eylemez
Abd-i âciz sa'y ile tahvîl-i takdîr eylemez
Âlim olsan ilmîne bir kimse tevkîr eylemez
Câhil olsan cehlîni ta'yîb ü ta'yir eylemez* (Göçgün, 1987, s.78).

Görüldüğü gibi Ziya Paşa, çalışma ve gayretin her zaman için olumlu sonuç vermeyeceği kanaatinde. Çünkü erk sahibi olan kişiler, aklını kullanmayan, bilgisiz, liyakatsiz; fakat koyun gibi itaat eden ve kendileri için tehlike oluşturmayacak kişileri daha fazla tercih edebilmektedir. Ziya Paşa'nın bu düşünceye sapmasında hedeflediği makamlara gelememesinin büyük etkisi vardır⁸. Kendisi belli makamlara gelemeyen Ziya Paşa, bu kez makamlara gelenlerin dirayetsizliğini vurgulayarak kendini tatmin etme yoluna gider. Bu tavır, psikolojide yansıtma, hak ettiğini düşündüğü yere gelemeyen insanın ekşi üzüm mekanizmasına başvurması, kedinin uzanamadığı ciğeri kötülemesi, kişinin kendisini rahatlatmak için arzu nesnesini kötülemesi şeklinde de değerlendirilebilir⁹.

Hayata pesimist bir bakış açısıyla yaklaşan, dünyada adaletin tecelli etmediğini düşünen, hak ettiği makamlara getirilmediği için çalışma ile terakki arasında bir paralellik olmadığını dillendiren ve bu yüzden toplumsal yapıyı ve devlet yönetimini eleştiren Ziya Paşa; zaman zaman şiirlerinde bu tutumunu bir kenara bırakır ve okuyucularına ilim tahsil etmeyi, çalışıp terakki etmeyi telkin eder. Bu şiirlerde hedef Avrupa medeniyeti seviyesine ulaşmak ve tıpkı Avrupa gibi güçlü bir konuma evrilmektir. Çünkü Tanzimat Dönemi aydınları, Batı'ya hayrandır ve kurtuluşun Batılılar gibi çalışıp ilerlemekte olduğuna inanırlar. Bu dönem aydınlarından biri olan Ziya Paşa, terakki için Avrupa lisanını öğrenmeyi şart koşar; çünkü ancak bu yolla Batı'nın ilminden istifade edilebilecektir. Ona göre artık taassubu bırakmalı, kendimizi Batı'dan üstün görmemeli¹⁰ ve Avrupa'dan istifade etmenin yolları aranmalıdır:

*İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisânı
Etmiş orada fînûn terakkî
Tahsilden eyleme tevakkî*

⁸ Hayata karşı olumsuz ve karamsar bakış, kaderiyecilik, çalışma/ilim ile makam ve mevkinin birbirlerine paralel ilerlemediği düşüncesi Ziya Paşa'nın 1859 yılında yazdığı Terci-i Bend'inde de vardır. Ör:

Câri cihân cihân olalıdır bu kâide
Bir ahmak-ı denîye olur ehl-i dil zebûn
Nâdân firâz-ı izz ü saâdetde ser-firâz
Dânâ hazîz-i acz ü mezelletde ser-nigûn
Nâdânı kâm-perver eder tâli-i bülend
Ehl-i kemâli sâ'il eder baht-ı vaj-gûn (Göçgün, 1987, s.46).

Ziya Paşa'da zaten var olan karamsarlık ve adaletsizlik düşüncesi, kişisel yaşamıyla birleştikten sonra bir volkana dönüşür ve bundan sonraki sanatını şekillendirir.

⁹ Ziya Paşa'nın psikolojisi ve bilinçaltıyla ilgili bkz. Tek, Zeynep (2013). Psikanalitik Okuma ile Ziya Paşa'nın Eserleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyılın sonlarından itibaren güç kaybetmeye başlamış; Reform, Rönesans ve ardından Sanayi İnkılabıyla kendini geliştiren Batı karşısında geri kalmaya başlamıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu, kendisini hâlâ yüce ve âli devlet olarak gördüğü için uzun müddet yenilikleri takip edememiş, çağa ayak uyduramamış, Batı'dan ilim ve teknik almayı kendisi için zül addetmiş ve bu yüzden birçok alanda çağın gerisinde kalmıştır. Tanzimat Dönemi'nin birçok aydınında olduğu gibi Ziya Paşa'da da Batı'nın ilminden, sanayisinden, tekniğinden yararlanma fikri baskındır. Ona göre Batı küçümsenmemeli, İslamiyet'ten ödün vermemek kaydıyla Avrupa'nın ilim ve fennine müracaat edilmelidir.

Bilmek gerek andaki fînûnu

Terk eyle ta'assub u cünûnu (Göçgün, 1987, s.124).

Çalışıp terakki etmek suretiyle Avrupa medeniyeti seviyesine ulaşılmasını tavsiye eden Ziya Paşa, Batı dilleri ve edebiyatlarının öğrenilmesini tavsiye ederken; Avrupa şiirinin taklit edilmesine şiddetle karşıdır. Çünkü şiirin ve edebiyatın milli ruhu yansıtan kültür çalışmaları ve ürünleri olması gerektiği kanaatinde (Çetin, 2011, s.161). Bu bağlamda şair, özgünlüğe ve kendi değerlerine bağlı kalmaya dikkat eder, Müslümanlık ve Osmanlılık kültür ve medeniyetine bağlı bir ilerleme anlayışını savunur. Ona göre Avrupa medeniyeti örnek alınmalı ve Avrupa'nın ilmine başvurulmalıdır. Fakat bu durum hiçbir zaman din anlayışını değiştirme, kendi dinini küçümseme, İslamiyet'i ilerlemeye engel olarak görme, Osmanlı gelenek ve göreneklerini unutmak vb. anlamlara gelmemelidir. Milliyetini unutmak ve İslamiyet'i ayak bağı olarak görmek Ziya Paşa'nın kabullenmeyeceği düşüncelerdir, bu yollarla terakki sağlanamaz. Şair, bu duygularını şu mısralarla ifade eder:

İslam imiş devlete pâbend-i terakki

Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı

Milliyeti nisyan ederek her işimizde

Efkâr-ı Firenge tebaiyyet yeni çıktı (Kurgan, 1953, s.36).

Netice itibariyle Ziya Paşa, başarıya, makama, terakkiye, çalışma ve gayret yoluyla ulaşılacağı konusunda şüpheleri olan bir sanatçıdır. Çünkü ona göre çalışıp çabalayan kişiler, toplumsal yaşamdaki yozlaşmalardan dolayı hak ettikleri makamlara ulaşamamakta, bilgi sahipleri cahillerin emri altında çalışabilmekte, doğruluk ve sadakat yerine liyakatsızlık tercih edilebilmektedir. Şüphesiz hayatın olumlu yönleri olabileceği gibi kötü ve çirkin yanları da vardır. Ziya Paşa şiirlerinde çoğunlukla bardağın dolu olmayan taraflarına yönelir, karamsar bir kişilik arz eder, hayatın çirkin ve adaletsiz yönlerine dikkat çeker, çalışıp çabalamak ile başarı ve terakki arasında paralellikler olmadığını düşünür. Çalışmanın ve terakkinin önemini vurguladığı bazı şiirlerinde ise Osmanlılık ve İslamlık çizgisi dışına çıkmadan, kendi kültür ve medeniyetine bağlı kalmak kaydıyla bir ilerleme ve terakki etme fikrini savunur. Bu tür şiirlerinde azimli olma, çalışıp gayret gösterme, çağa uydurmak suretiyle gelişim gösterme gibi unsurlar yüceltilir.

Abdülhak Hâmid Tarhan

Abdülhak Hâmid Tarhan, inceleme konusu yaptığımız şairlerden toplumsal yönü en zayıf olanıdır; romantizm ve devrin siyasi şartlarından dolayı¹¹ şiirlerinde toplumsal konulara pek eğilmemiş, bu tür problemleri kısmen de olsa tiyatrolarında dile getirmiştir. Şair, şiirlerinde daha çok aşk, ölüm, tabiat, metafizik gibi düşüncelere yönelmiştir. Hâmid'in şiirlerinde çalışma ile başarı arasındaki ilişkiye ise az da olsa yer verilmiştir. Örneğin şairin *Hep Yahut Hiç* kitabındaki "Bir Vaize Mev'ize" adlı şiiri; mutaassıp, bilim karşıtı, Allah'ın kahhar ismini ön plana çıkaran, yanlış tevekkül inancına bağlı, hayattan kâm almayı bilmeyen bir vaizin eleştirildiği bir şiirdir. Hâmid, şiirde bilimsel anlayış ile mutaassıp medrese anlayışını karşılaştırır ve modern ilmi her anlamda yüceltir:

Ey beşer çehreli hayvan, heyhat!

İlm ü irfân iledir zevk-ı hayat

¹¹ "Abdülhamid Han'a sekiz sene fasılayla iki defa şiir yazmayacağını taahhüt etmeye mecbur kalır" (Tanpınar, 2012: 505).

Anı hiç kullanamazsan, nâdan,

Neye vermiş sana nutku Yezdân? (Tarhan, 1999, s.29).

Abdülhak Hâmid, ömrü boyunca rahat yaşam sürdürmüş bir şairdir. Varlıklı bir ailenin çocuğudur; dedesi sarayda hekimbaşı, babası Hayrullah Efendi ise büyükelçidir. “Müsrif, yaşamayı seven, sofraya ve ten lezzetlerine düşkün” (Tanpınar, 2011, s.499) bir babanın oğlu olan Hâmid, kendisi de bu minvalde bir yaşam sürdürür. Aşkları, evlilikleri, yaşam tarzı ile hedonist bir kişilik arz eder. Yukarıdaki şiirde de şairin bu yönünden izler bulmak mümkündür. Şair, şiirde ahiret için çalışıp çabalayan ve dünya zevklerinden kendini mahrum bırakan mutaassıp bir softayı hedef alır ve beşer suratlı bir hayvan olarak niteler. Çünkü bu softa tip, kendisine verilen istidatları kullanmamakta ve tek yönlü (ahiret odaklı) bir yaşam sürdürmektedir. Hâlbuki tekâmül etmez ve aklını kullanmazsa insanın hayvandan pek bir farkı yoktur. Hâmid, şiirde bu mutaassıp vaiz tipini sert bir dille eleştirir ve hayattan ancak ilim ve irfan yoluyla zevk alınabileceğini, sadece ahirete yönelmenin ne dinde ne de toplumsal yaşamda karşılığının olmadığını ifade eder. Çünkü İslam dini hem dünya hem de ahiret işlerinin birlikte yürütülmesini tavsiye eder, bu yüzden İslam dininde ruhban sınıfı yoktur, yine bu bağlamda ilim öğrenmek kadın/erkek her Müslüman’a farz kılınmış, ayetlerle ve hadislerle ilmin öğrenilmesi teşvik edilmiştir¹². İnsan, bu dünyaya ilim ve irfan ile terakki etmek için gelmiştir, sürekli çalışıp çabalayarak yükselmelidir. İslam inancına göre insan, hem ubudiyet görevini yerine getirmeli hem de gayret göstererek yükselmeli ve toplumsal fayda sağlamalıdır. Fakat Abdülhak Hâmid, şiirde tek yönlü bir bakış açısı ortaya koyar, insanın ubudiyet görevini ötelere, ihmal eder, sadece bu dünyadaki görevlerini ve toplumsal faydayı ön plana çıkarır:

Neye geldin bu cihana, söyle?

Düşünüp durmak için mi böyle?

Kimseye fâiden olmaz şunda,

Ya niçin mâiden olsun bunda? (Tarhan, 1999, s.29).

Şaire göre insan bu dünyaya düşünüp durmak ve karamsar bir tablo çizmek için değil, topluma faydalı olmak için gelmiştir. İnsan, sosyal bir varlıktır, bencilce davranamaz, sadece ahiret odaklı bir yaşam sürdüremez. Şair, bu düşünceyi ön plana çıkarır ve çalışmayan, ilim öğrenmeyen, çevresine faydalı olmayan insanların bu dünyada yeri olmadığını ifade eder. Daha sonra ise insanın sadece ahiret için yaşaması ve çalışıp terakki etmemesi, şiirde eleştirdiği softa tipin davranış kalıplarını sergilemesi durumunda nasıl bir dünya oluşacağını tasvir etmeye başlar:

Yalnız âbid olaydı insan,

Görülür müydü cihânda umrân?

Dediğin yolda gideydi her bâr.

Bulunur muydu bugünkü âsâr?

Âdem etmezse binâ vü îmâr,

Sen ne kâşâne bulursun, ne mezar.

¹² Konuyla ilgili bazı hadis-i şerifler şu şekilde sıralanabilir: İlim her erkek ve kadın üzerine farzdır. İlim Çin’de dahi olsa alınır. En faziletli sadaka Müslüman’ın ilim öğrenip sonra onu Müslüman kardeşine öğretmesidir. İlim öğrenmek için yola çıkan kimse, evine dönünceye kadar Allah yolundadır. Peygamberler, ne bir altın ve ne de bir gümüş miras bırakmamışlar, ancak ilmi miras bırakmışlardır. İşte o mirasa konan, sonsuz haz ve nasib almış demektir... Konuyla ilgili bkz. Kayadibi, 2006, s.128-131.

Bunda her şeyi desem, şâyândır,

Yaratan Hak'sa yapan insandır. (Tarhan, 1999, s.31).

Bugünkü toplum, önceki nesillerin gayretleri sayesinde belli bir medeniyet seviyesine ulaşmıştır. Eski kuşaklar sadece Allah'a kulluk edip ilim ve irfanı ihmal etseydi, bugünkü medeniyet seviyesine ulaşamaz, bugünkü eserler görülemez, saraylar hatta mezarlar bile yapılamazdı. Çünkü mezarın bile kazılması için belli başlı bazı edevata ihtiyaç vardır ve bunlar da insanoğlunun çalışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Çünkü demir işlenmemiş olsa, mezar kazmak için ihtiyaç duyulan kazma bile yapılamazdı. Bu bağlamda şair, insanı Allah'ın yeryüzündeki bir halifesi olarak görür. Allah, insanoğlunu yaratmış ve yeryüzünü de insanoğlunun eliyle şekillendirmiştir. Bu bağlamda terakki, geçmişten bugüne belli bir süreklilik arz etmelidir. İnsanoğlu sadece ahirete yöneldiğinde ise terakki edilemeyecek ve medeniyetlerin oluşması imkânsız hale gelecektir. Çünkü medeniyetler kendiliğinden var olmaz, nesillerden nesillere aktarılan bilgi birikimiyle vücut bulur. Abdülhak Hâmid, medeniyetlerin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde çalışmanın önemini ortaya koyduktan sonra bu kez vaizin rolünü kendi üzerine alır ve softa tipe nasihat etmeye başlar:

Sen de İslâm'a dilersen hizmet,

Sa'y ile gayret ü ikdâm öğret.

Halka bildirme bu dünyayı kerîh,

İlm ile marifet eyle tenbîh. (Tarhan, 1999, s.33).

Şair, softa tipe hitap ederken aslında mutaassıp ve geleneksel medrese eğitimine ve bu anlayışta olan zümreye de seslenmekte, İslamiyet'e hizmet etmenin en güzel yolunun insanları çalışmaya ve terakkiye sevk etmek olduğunu belirtmekte, bu dünyayı çirkin göstermenin İslamiyet'e fayda sağlamayacağını ifade etmektedir. Şair burada dünyayı misafirhane olarak gören tasavvuf anlayışını da karşısına alır ve üstü kapalı bir şekilde eleştirir. Tasavvuf anlayışına göre bu dünya bir gölgeler âlemdir, asıl olan öteki dünyadır. Bu dünya seyahat halindeki bir misafirin bir handaki misafirliği gibidir, çok da kıymete değer değildir. Tasavvuf anlayışına göre dünya hayatı, insanı Allah'tan uzaklaştıran bir işlev görür. Bu bağlamda “zahit ve mutasavvıflar dünyayı yılana, zehire, cadıya, fahişeye benzetirler” (Uludağ, 2012, s.112). Hâlbuki Abdülhak Hâmid, dünyanın kötü gösterilmesinin, küçük düşürülmesinin, günah keçisi ilan edilmesinin doğru olmadığı kanaatindedir. İslam inancının ilim ve terakkiyi önemseydiğini de bilen şair, bu bağlamda softa tipe nasihatlerde bulunur. Şair, “Mazi Yolcusuna Âti Yolu” şiirinde de dünyadan elini eteğini çekmiş bir dervişe seslenir; ona, İslamiyet'e hizmet etmek istiyorsa insanlara çalışmalarını ve terakki etmelerini tavsiye etmesi gerektiğini söyler. Aksi takdirde çalışmayan ve rızkını temin etmeyen kişi, başkalarına muhtaç kalacak ve zelil bir duruma düşecektir:

Şimdi senin yoksa eğer gailen,

Sonra dilenmek mi revâ ailen,

Meyl u heves kılmaz isen câha sen,

Kendini mi atmalısın çâha sen

...

Fikrini sevk eyle biraz san'ata

Hâlini peyveste eder vüs'ate.

Mektebe git, fen ile ol müşteğil

Vârisine feyzin olur müntekal (Tarhan, 1999, s.35).

Şair, şiirde medeniyetlerin ancak önceki çalışmaların üzerine yeni şeylerin eklenmesiyle oluştuğunu, atalarımızın çaba göstermemesi durumunda dünyanın bugünkü müreffeh şeklini alamayacağını dillendirir ve hitap ettiği softa tipe çalışıp kendi rızkını temin etmesini öğütler. Çünkü softa tipin hayatını vakfettiğini söylediği İslam inancına göre veren el, alan elden üstündür; güçlü Müslüman, zayıf Müslüman’dan yeğdir¹³. Dolayısıyla İslamiyet, Müslüman’dan sadece ahirete odaklanmasını istemez, dünyada çalışıp çabalamasını, rızkını temin etmesini ve başkasına muhtaç olmamasını, sanat ve fen işle meşgul olup kendini/toplumu geliştirmesini de salık verir. Abdülhak Hâmid, şiir boyunca gayretin tembellikten ve yanlış tevekkül anlayışından yüce olduğunu anlatır ve çalışmayı yüceltir. Aksi durumda insan kendisini ve ailesini başkasına muhtaç kılar ve bu davranışı İslamiyet adına yaptığı için İslamiyet’i ve Müslümanlığı da küçültmüş olur. Şair, Garam’da felsefi konuşmalar yaparken de İslamiyet’in ataleti haram kıldığını ve çalışmayı vazettiğini vurgular.¹⁴

Şair, benzer duygu ve düşünceleri “İbtidâ” şiirinde de işler ve tekkelerde zikirle meşgul olan ve toplumla, çevreyle, ülkeyle ilişkisini koparmış olan bir tipi şu mısralarla eleştirir:

Böyle meşguliyet-i bî-menfaat,

Kim ne sanat var, ne de bir marifet!...

Gelse düşmen payitahta bassa pay,

Anlar eyler tekkelerde hûy u hây!...

Muktezâ-yı âdemiyet mi bu hâl

Hubb-ı İslâm u hamiyet mi bu hâl?...

İlm-i ebdânla tavaggul böyle mi,

Hükm-i Kur’an’a tevessül böyle mi? (Tarhan, 2001, s.114).

Görüldüğü gibi Abdülhak Hâmid, şiirde dünyadan kopuk bir yaşam sürdüren tarikat ve tekke ehli kişileri eleştirmekte, bu tür bir yaşam şeklinin hem insanlığa hem de İslamiyet’e uygun olmadığını dile getirmektedir. Bu bağlamda şair, insanın çalışıp terakki etmesi, kimseye muhtaç olmaması, vatanına/milletine faydalı olması gerektiğini vurgular; tembelliği ve yanlış tevekkül anlayışını ise eleştirir.

Sonuç

Çalışma fikri, Tanzimat Dönemi’nin önemli temalarından biridir. Çünkü bu dönemde Osmanlı toplumu geri kalmış ve dünyaya hükmeden bir millet iken iç işlerine bile karışılan bir ülke haline gelmiştir. Bu dönemde geri kalmışlığın nedenlerinden biri olarak İslam inancı da gösterilmiş ve özellikle tasavvuftaki “bir lokma bir hırka” anlayışı eleştirilmiştir. Tanzimat Dönemi sanatçıları da ülkenin geri kaldığı bu ortamda çalışıp terakki etmenin önemini ve

¹³ “Veren el alan elden üstündür”, “Kuvvetli mü’min, Allah nezdinde zayıf mü’minden daha hayırlı, daha üstün, daha sevgilidir”, “Müttakî olana zenginliğin bir zararı yoktur” gibi hadisler, “(Ey müminler!) onlara karşı gücünüzün yettiğince –Allah’ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı ve bunların dışında Allah’ın bilip, sizin bilmediğinizi yıldırım üzere kuvvet ve savaş atları hazırlayın” (Enfal, 60) gibi ayetler Müslümanları çalışmaya, kuvvetli olmaya teşvik etmektedir (Canan, 1993; s.44).

¹⁴ Dinimiz evvel ibadet emreder
Sa’y u gayretle ticaret emreder.

....

Çalgı menhidir, atâletse haram (Tarhan, 2013, s.426-427).

faziletini şiirlerinde işlemiş, İslamiyet'in dünyadan el etek çekilmesini vazetmediğini dile getirmiş ve okuyucu kitlesini gayrete getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda şairlerin bu temaya yönelmesindeki temel saik, Osmanlı'nın o dönemde çağdaş medeniyet seviyesinden uzak olması ve sanatçıların da duydukları sorumluluğun bir gereği olarak toplumu yönlendirmeye çalışmaları olarak görülebilir.

Makalede şiirleri incelenen Namık Kemal; özü itibariyle hareketli, heyecanlı, çalışkan, ümitvar bir şairdir. Bu bağlamda şiirlerinde de benzer bir tutum sergiler; milletin başkalarından medet bekleyemeyeceğini, diğer toplumlardan Osmanlı/Müslüman toplumuna yardım gelemeyeceğini ve bu yüzden çalışıp terakki edilmek suretiyle çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşılmasının zaruri olduğunu belirtir. Şair, istediği takdirde sonuca kısa süre içerisinde ulaşılacağından emindir. Avrupa'nın ilim ve irfanına da karşı olmayan Namık Kemal, şiirlerinde İslam'dan taviz verilmeden çalışıp terakki etmenin ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşılmasının gereğini ifade eder.

Namık Kemal'e göre karamsar bir profil çizen Ziya Paşa, şiirlerinde çoğunlukla çalışma ile terakki arasında doğrudan bir ilişki kuramaz. Genelde dünyanın, özeldde ise Osmanlı toplumunun yozlaştığını düşünen şair; liyakat yerine sadakatin öncelendiğini ve bu yüzden çalışkan kişilerin yeterince terakki etmediğini düşünür. Bu tür şiirlerinde ironik bir dil takınır, toplumsal yapıyı hicveder, okurlarına ilim öğrenmek ve çalışıp çabalamak yerine namusu ve hayâyı bir kenara bırakarak çalıp çırpmasını öğütler. Çünkü toplum nazarında namuslu ile namussuz, âlim ile cahil bir tutulabilmektedir. Kişisel yaşantısında sürekli olarak payitahttan uzaklaştırılan ve istediği makamlara gelemeyen şair, bu bağlamda şiirlerinde çalışıp terakki etmenin toplum/devlet nezdinde herhangi bir kıymeti olmadığını dile getirir. Bununla birlikte bazı şiirlerinde İslam medeniyetinden taviz vermemek suretiyle Avrupalılaştırmanın ve çalışıp terakki etmenin önemini de vurgular. Şair, bu tür şiirlerinde tıpkı Namık Kemal gibi ilmin, bilimin, çalışıp terakki etmenin gerekliliğinden bahseder ve okurlarını bu yola sevk eder.

Makalede incelenen son şair olan Abdülhak Hâmid ise şiirlerinde çoğunlukta dünyadan elini eteğini çekmiş softa tipleri hedef alır. İslam dininin hayata tek yönlü bakmadığını, dünya ve ahiret dengesinin gözetilmesi gerektiğini dile getirir. Sadece ahiret odaklı bir yaşam felsefesinin hem insanlığı hem de Osmanlı toplumunu geri bırakacağını ifade eder ve dünyadan elini eteğini çekmiş softa tipleri miskinlikle suçlar. Okurlarını ilim öğrenmeye ve çalışıp terakki etmeye sevk etmeye çalışır. Bununla birlikte şair, konuya tek yönlü bir bakış açısıyla yaklaşır; ahiret için çalışıp dünyevi işleri boşlayan softa tipleri eleştirirken; haz peşinde koşan, hayatı bir tür eğlence olarak gören, ilim ve marifetten uzak duran kişileri hicvetme gereği duymaz.

Extended Abstract

The Idea of Working in Turkish Poetry in The Tanzimat Period: The Case of Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid Tarhan

Adem GÜRBÜZ

Introduction

Tanzimat literature; It can be evaluated as a reaction to old literature, a change of axis, a change of mentality. During this period, Western literature was particularly influenced; New ideas, genres and shapes taken from the West began to be tried. The artists' inclination and admiration for the West is due to Europe's progress as a whole, becoming a center of science and art, living a prosperous life, and winning the wars; However, in this process, the Ottoman Empire could not keep up with the times, could not follow the developments closely, the people fell into economic depression, the land losses gradually increased, etc. elements are among the main factors. During this period, from time to time, the development of the West and the backwardness of the Ottoman Empire were attributed to the beliefs of the societies, and misinterpretations of Islam as an obstacle to progress were put forward, and many artists had to respond to these discourses.

The only reason why artists glorify hard work and progress in Tanzimat literature is not the Ottoman backwardness and the artists' desire to motivate the Ottoman society. Especially the first period of Tanzimat was a period in which the concept of benefit for society came to the fore, efforts were made to educate the public, and artists used their preferences in favor of content in the form-content dilemma. During this period, artists try to enlighten the society and spread the ideas they idealize to the public; law, rights, justice, constitutionalism, freedom, equality, work and progress, etc. specifically deals with the topics. In this context, it can be evaluated that the Tanzimat Era's understanding of turning to the public was also effective in elaborating the idea of "work".

Another reason why poets are closely interested in the subjects of progress, learning science and working is the "one bite, one cardigan" understanding in Sufism. As is known, Islam preaches that both worldly and afterlife affairs should be carried out together, and advises its members to work, progress, and learn knowledge. However, the understanding in Sufism of seeing the world as a temporary life and turning to the afterlife, which is the real life, gave rise to some wrong practices and caused the decline of the Islamic world. This kind of understanding, which does not comply with the behavioral patterns predicted/idealized by Islam, can find some response in social life. By criticizing people who work hard and do not progress and live a life focused only on the afterlife, writers and artists actually reveal the true face of Islam and try to find solutions to the problems in social life. Thus, it is stated that a way of life that focuses only on the afterlife is both contradictory to the understanding of Islam and necessary to avoid falling into humiliating situations.

Method

This study aims to examine the idea of "work" in Turkish poetry of the Tanzimat Era and to understand how poets turned to this idea and how they expressed this idea. Namık Kemal, Ziya Paşa and Abdülhak Hâmid Tarhan, who include such topics the most in their

poems, were selected as examples in the article. In the study, the document analysis method was used, all accessible poems of the specified poets were examined, the poems related to the subject were tagged and the identified verses were used in the relevant sections.

Findings

The idea of "work" is one of the important themes of the Tanzimat Era. Because in this period, the Ottoman society went from being a backward nation that dominated the world to a country that even intervened in its internal affairs. During this period, Islamic belief was also cited as one of the reasons for underdevelopment, and the "one bite, one cardigan" approach in Sufism was especially criticized. Artists of the Tanzimat Era also wrote about the importance and virtue of working and progressing in this environment where the country remained backward, in their poems, stated that Islam does not preach abandoning the world, and tried to motivate the readership. In this context, the main reason why poets turned to this theme can be seen as the fact that the Ottoman Empire was far from the level of contemporary civilization at that time and that artists tried to direct the society as a result of their responsibility.

Namık Kemal, whose poems are examined in the article; in essence, he is a lively, exciting, hard-working and hopeful poet. In this context, he displays a similar attitude in his poems; He states that the nation cannot expect help from others, that the Ottoman/Muslim community cannot receive help from other societies, and therefore it is necessary to reach the level of contemporary civilizations by working hard and progressing. The poet is confident that the result will be achieved in a short time if desired. Namık Kemal, who is not against the science and wisdom of Europe, expresses in his poems the need to work, progress and reach the level of modern civilizations without compromising Islam.

According to Namık Kemal, Ziya Paşa, who had a pessimistic profile, could not establish a direct relationship between work and progress in his poems. The poet thinks that the world in general and the Ottoman society in particular is corrupt; He thinks that loyalty is prioritized over merit and that is why working people do not progress enough. In such poems, he adopts an ironic language, satirizes the social structure, and advises his readers to put aside honor and modesty and steal and steal instead of learning knowledge and working hard. Because in the eyes of society, the honest and the dishonest, the learned and the ignorant can be considered the same. The poet, who was constantly removed from the capital in his personal life and could not reach the positions he wanted, expresses in this context that working and improving in his poems has no value in the eyes of society/state. However, in some of his poems, he also emphasizes the importance of Europeanization and progress by working hard, without compromising Islamic civilization. In such poems, the poet, just like Namık Kemal, talks about the necessity of knowledge, science, work and progress, and directs his readers to this path.

Abdülhak Hâmid, the last poet examined in the article, mostly targets religious people who have withdrawn from the world in his poems. He states that the religion of Islam does not look at life in one direction and that the balance of this world and the hereafter must be observed. He states that a philosophy of life focused only on the afterlife would leave both humanity and the Ottoman society behind and accuses the bigots who have withdrawn from the world of laziness. He tries to encourage his readers to learn science and to work and progress. However, the poet approaches the subject from a one-sided perspective; While criticizing the religious types who work for the afterlife and neglect worldly affairs; He does

not feel the need to satirize people who pursue pleasure, see life as a kind of entertainment, and stay away from knowledge and knowledge.

Kaynaklar

- Akün, Ö. F. (2006). "Namık Kemal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 361-378.
- Akyüz, K. (1947). *Tevfik Fikret*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Apaydın, M. (1993). *Türk hiciv edebiyatında Ziya Paşa*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aydın, M. (2013). Namık Kemal'de "Terakki" ve "Maarif" düşüncesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), 451-477. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000001362
- Canan, İ. (1993) *Kütüb-i Sitte*. Cilt: 2. Akçağ Yayınları.
- Çağan, K. (2012). Namık Kemal'de devletin niteliği ve temel dayanakları. *Akademik İncelemeler Dergisi (AID)*, 7(1), 255-280.
- Çağrı, M. (2012). Tevekkül, *TDV İslam Ansiklopedi*, Cilt: 41, Türkiye Diyanet Vakfı İslâmî Araştırmalar Merkezi, 3-4.
- Çetin, N. (2011). Ziya Paşa, *Tanzimat Edebiyatı* (Koordinatör: İsmail Parlatır), Akçağ Yayınları, 127-199.
- DİB (2011). *Kuran-ı Kerim meali*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Emil, B. (1988). Namık Kemal'in eserlerinde ve aksiyonunda üç temel kavram: Hürriyet-medeniyet-irade. *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal İçinde* (s.11-14). Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Emil, B. (1997). *Türk Kültür ve Edebiyatından Meseleler I*. Akçağ Yayınları.
- Göçgün, Ö. (1987). *Ziya Paşa*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, M. (2008). *Tevfik Fikret*. Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2005). Çağdaş Türk düşüncesinde bir tenkit/tasfiye alanı olarak tasavvuf ve tarikatlar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynakları-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimarî-İkonografi-Modernizm* (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 561-585.
- Kavcar, C. (1994). *Edebiyat ve eğitim*. Engin Yayınevi.
- Kayadibi, F. (2006). Kuran'ın eğitim, bilim ve araştırmaya verdiği önem. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14), 1-15.
- Kocatürk, V. M. (1966). *Namık Kemal'in şiirleri*. Edebiyat Yayınevi.
- Koçak, C. (2009) "Namık Kemal", *modern Türkiye'de siyasi düşünce I: Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası, tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi*, (Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 244-264.
- Kolcu, A. İ. (2011). *Tanzimat edebiyatı ı: Şiir*. Salkımsöğüt Yayınevi.
- Kuntay, M. (2019). *Namık Kemal*. Alfa Yayınları.
- Kurgan, Ş. (1953). *Ziya Paşa: Hayatı, Sanatı, Eseri*. Varlık Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2012). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Dergâh Yayınları.

- Tarhan, A. H. (1999). *Bütün şiirleri 3: Hep yahut hiç/İlham-ı vatan*. Dergâh Yayınları.
- Tarhan, A. H. (2001). *Bütün şiirleri 4: Kahpe/Garam*. Dergah Yayınları.
- Tarhan, A. H. (2013). *Bütün şiirleri* (Haz. İnci Enginün). Dergah Yayınları.
- Tek, Z. (2013). *Psikanalitik Okuma ile Ziya Paşa'nın Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Törenek, M. (2015). Fikret-Halûk ilişkisi ve şiirine yansımaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 1-12. <https://doi.org/10.16992/ASOS.627>
- Uçman, A. (2011). Namık Kemal, *Tanzimat edebiyatı* (Koordinatör: İsmail Parlatır), Akçağ Yayınları, 201-288.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kabcacı Yayıncılık.

Yazar beyanları/Statements of the authors

Etik	Ethic
<ul style="list-style-type: none">✓ “<i>Tanzimat Dönemi Türk Şiirinde Çalışma Fikri: Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid Tarhan Örneği</i>” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup, toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.✓ Bu çalışmada hayvan deneylerine veya insan ile ilgili uygulamalara yer verilmediğinden etik kurul izni alınmamıştır.	<ul style="list-style-type: none">✓ Scientific, ethical and citation rules were followed during the writing process of the study titled “<i>Tanzimat Dönemi Türk Şiirinde Çalışma Fikri: Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid Tarhan Örneği</i>”, no falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.✓ Ethics committee approval was not obtained because animal experiments or human-related practices were not included in this study
Yazar Katkıları	Contribution of Authors
<ul style="list-style-type: none">✓ Bu çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.	<ul style="list-style-type: none">✓ All stages of this study were carried out by the author.
Çatışma Beyanı	Conflict Statement
<ul style="list-style-type: none">✓ Bu çalışma herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmadan yürütülmüştür.	<ul style="list-style-type: none">✓ This study was carried out without any support from any institution or organization.